

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРУСТРАЦІЇ В ЛЮДЕЙ ІЗ МІГРАЦІЙНИМИ НАМІРАМИ

Шмарова Наталія

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна,
natalishmarova5@gmail.com

У статті висвітлено психологічні особливості прояву фрустрації в людей, які мають міграційні наміри. Констатовано, що потенційним мігрантам притаманний специфічний тривожно-фрустраційний фон, зумовлений переживаннями й певним страхом перед невідомістю, а також проблемами адаптації до інших соціокультурних та економічних моделей життєіснування. Відзначено, що фрустрація як типова реакція на тривале й невизначене очікування гнітить і робить дискомфортним усталений біосоціальний ритм людини.

Здійснено теоретичний аналіз основних науково-психологічних підходів до проблеми фрустрації та міграційних намірів особистості. Зазначено, що міграційна готовність людини є проявом її самоорганізації й фіксує міру налаштованості на добровільну зміну свого місця проживання та стилю життєдіяльності. Здебільшого вона виникає на підставі суперечностей між образом світу (уявленим або реальним) і способом життя. Міграційні наміри супроводжуються численними емоційними реакціями, серед яких виокремлюється фрустрація. Фрустрація розглядається як один із найтипівіших психостанів людини з міграційними намірами, що проявляється в переживаннях та особливостях її поведінки, зумовлених реальними або уявними перепонами, які видаються надмірно складними, важкими й нездоланими та перешкоджають досягненню очікуваної й жаданої мети.

Акцентовано, що потенційні мігранти переживають труднощі пристосування до нових обставин і реалій чужого середовища, зокрема з урахуванням факторів ксенофобії, мігрантофобії, сегрегації тощо. Фрустрованість потенційного мігранта свідчить про його підвищену чутливість до травмогенних чинників та недостатню сформованість фрустраційної толерантності як спроможності дати відсіч проблемам, які насуваються. Зазначено, що потенційні мігранти з підвищеною вразливістю до фрустрації потребують виваженого професійного психологічного супроводу.

Ключові слова: особистість із міграційними намірами, фрустрація, тривожно-фрустраційний фон, потенційні мігранти, міграційна готовність, страх, тривога, фрустраційна толерантність.

Shmarova Nataliya. Psychological Peculiarities of Frustration of People with Migration Intentions. The article highlights the psychological peculiarities of

frustration manifestation of people with migration intentions. It is stated, that potential migrants inherent specific anxiety and frustration background, caused by experiences and certain fear of the unknown, as well as by the problems of adaptation to the other social, cultural and economic models of life existence. It is noted that frustration as typical reaction to the long and uncertain expectations oppresses and makes uncomfortable the established human biosocial rhythm.

The theoretical analysis of the main scientific and psychological approaches to the problem of frustration and migration intentions of a personality is made. It is indicated, that a person's migration readiness is manifestation of his or her self-organization and fixes the degree of willingness to the voluntary change of own place of residence and lifestyle activity. For the most part it arises on the basis of contradictions between the world image (imagined or real) and the lifestyle. Migration intentions are accompanied by numerous emotional reactions, among which frustration is singled out. Frustration is considered as one of the most typical human psycho states with a migration intentions, manifested in experiences and behavior peculiarities, caused by real or imagined obstacles, which are seemed to be excessively difficult, hard, insurmountable and hinder the achievement of the expected and desired aim.

It is emphasized that potential migrants experience difficulties in adapting to the new circumstances and realities of foreign environment, in particular taking into account the factors of xenophobia, migrantophobia, segregation, etc. Frustration of a potential migrant testifies about increased sensitivity to traumagenic factors and insufficient formation of frustration tolerance as ability to respond to emerging problems. It is noted that potential migrants with the increased vulnerability to frustration need thoughtful professional psychological support.

Key words: personality with migration intentions, frustration, anxiety and frustration background, potential migrants, migration readiness, fear, anxiety, frustration tolerance.

Шмарова Наталья. Психологические особенности фрустрации в людей с миграционными намерениями. В статье отражаются психологические особенности проявления фрустрации у людей с миграционными намерениями. Констатируется, что потенциальным мигрантам присущ специфический тревожно-фрустрационный фон, предопределенный переживаниями и страхом перед неизвестностью, а также проблемами адаптации к другим социокультурным и экономическим моделям жизнеустройства. Отмечается, что фрустрация как типичная реакция на длительное и неопределенное ожидание угнетает и делает дискомфортным устоявшийся биосоциальный ритм человека.

Осуществляется теоретический анализ основных научно-психологических подходов к проблеме фрустрации и миграционных намерений личности. Отмечается, что миграционная готовность человека является проявлением его самоорганизации и фиксирует меру настроенности на добровольное изменение своего места жительства и стиля жизнедеятельности. По большей части она возникает на основании противоречий между образом мира (воображаемым или реальным) и образом жизни. Миграционные намерения сопровождаются

многочисленными эмоциональными реакциями, среди которых выделяется фрустрация. Она рассматривается как одно из самых типичных психосостояний человека с миграционными намерениями, что проявляется в переживаниях и особенностях его поведения, предопределенных реальными или мнимыми преградами, которые кажутся излишне сложными, тяжелыми и непреодолимыми, а также препятствуют достижению ожидаемой и желанной цели.

Акцентируется, что потенциальные мигранты переживают трудности приспособления к новым обстоятельствам и реалиям чужой среды, в частности с учетом факторов ксенофобии, мигранофобии, сегрегации и т. п. Фрустрированность потенциального мигранта свидетельствует о его повышенной чувствительности к травмогенным факторам и недостаточной сформированности фрустрационной толерантности как возможностях дать отпор недвигающимся проблемам. Отмечается, что потенциальные мигранты с повышенной уязвимостью к фрустрации нуждаются во взвешенном профессиональном психологическом сопровождении.

Ключевые слова: личность с миграционными намерениями, фрустрация, тревожно-фрустрационный фон, потенциальные мигранты, миграционная готовность, страх, тревога, фрустрационная толерантность.

Постановка наукової проблеми та її значення. Серед різноманіття психоемоційних станів людини з міграційними намірами виокремлюємо специфічне тривожно-фрустраційне тло, зумовлене здебільшого переживаннями як через дію синдрому «птахи полишають гнізда», так і спричинене певним острахом перед невідомістю й проблемами адаптації до інших соціокультурних та економічних моделей життєіснування. Крім станів амбівалентності, апатії, готовності, бойової лихоманки, тривоги, у потенційних мігрантів на афективному рівні можуть істотно коливатися й інші базові індикатори психоемоційної сфери, зокрема активність/пасивність, самопочуття, настрої, емоційно-вольова напруженість тощо. Разом із цілком можливим і зрозумілим ейфорійним очікуванням у вигляді емоцій радості й задоволення дуже часто може проявлятися і несприятливий психоемоційний спектр, насамперед у відчуттях депресивності, розгубленості, суб'єктивного відчуття самотності, невротизму, тривожності та інших амортизаційних психостанів. Безперечно, таке афективне роздвоєння негативно впливає на життєдіяльність особистості з міграційними намірами та викристалізовує фрустрацію як типову реакцію на тривале й невизначене очікування, що гнітить і робить дискомфортом усталений біосоціальний ритм. Потенційний мігрант транслює власну тривожно-фрустраційну дисгармонійність на всю мережу міжособистісних взаємин, унаслідок чого цілком можливими постають комунікативно-перцептивні конфлікти, непорозуміння, кризи та розлади.

Мета й завдання статті – теоретичний аналіз психологічних особливостей фрустрації потенційних мігрантів.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Взаємодія потенційного індивіда (мігранта) і приймаючого суспільства, причинно-наслідкові та психологічні аспекти мотиваційної готовності людини до міграції, її основні поведінкові наміри, а також їх трансформація розглядаються в рамках позитивістського (М. Тодаро) і біхевіористського підходів (В. А. Томас, Ф. В. Знанецький), асиміляційної теорії (С. Айзенштадт, М. М. Гордон, О. Хандлін та ін.), теорії екології людини (Р. Парк, М. Маккензі), методології структурного функціоналізму (М. Кастельс), концепції тяжіння-виштовхування (Г. Джером, Е. Лі й ін.) (Блинова, 2010: 145–156; Шмарова, 2018: 176–181). Традиційно міграційні наміри трактуються крізь призму специфіки різних еміграційних хвиль, тобто тих домінуючих економічних, політичних, ідеологічних, релігійних та інших чинників, що зумовили масовий виїзд корінного населення певної держави в інші країни. Міграційні наміри породжуються цілим симбіозом найрізноманітніших детермінант, а основною функціональною семантикою виступає або психологічний захист (спроба автономізації, сепарування, ізоляції, утечі) людини від фруструючого довкілля, що переважається нею в конкретній соціальній реальності, або як спосіб її нового самоототожнення та набуття самоідентифікації.

М. Шульга стверджує, що якраз унаслідок збою «соціальної матриці» відбувається велике переселення народів та з'являються насамперед біженці, репатріанти, трудові мігранти як віддзеркалення й наслідок цих складних глобальних геополітичних процесів (Шульга, 2002: 256).

Маніфестуючи власні міграційні наміри, людина мимоволі (або й усвідомлено та демонстративно) збільшує психологічну дистанцію із соціальним мікро- й макродовкіллям. Особливості прояву міграційних намірів як відображення міграційних тенденцій тісно корелюють з особистісним актуалгенезом на тлі розвитку наявної (здебільшого ускладненої) соціальної ситуації.

Міграційна готовність людини є проявом її самоорганізації та фіксує міру налаштованості на добровільну зміну свого місця проживання й стилю життєдіяльності. Здебільшого вона виникає на підставі суперечностей між образом світу (уявленим або реальним) і способом життя. Якщо між ними виявляється істотний дисбаланс, то

вибудовується низка найрізноманітніших намірів щодо мігрування з метою досягнення відповідності одне одному. Міграційна готовність детермінується багатьма внутрішніми й зовнішніми факторами, одним із найважливіших серед яких є економічна депривація, що блокує можливість самореалізації. Унаслідок сформованої міграційної готовності відбувається переосмислення значної кількості елементів старої системи цінностей і з'являються нові аксіологічно-сміслові пріоритети, які впливають на побудову нового образу світу й себе в ньому (Шульга, 2002: 256).

О. Блинова розглядає міграційну готовність як розгалужене інтегративне утворення, що детермінується кризою ідентичності особистості в багатьох площинах її самореалізації, тобто через неспроможність самоздійснення в політичній, економічній, етнокультурній, сімейній, фаховій та інших сферах. Міграційна готовність постає реакцією людини на суперечності між її прагненням якомога повномірніше самореалізуватися, задовольнити базові потреби (насамперед у поцінуванні афіліації, повазі, самоактуалізації) і неспроможністю віднайти засоби й варіанти самоактуалізації у своїй державі. Учена констатує, що міграційна готовність є, насамперед, настановленням на зміну місця свого проживання та задіяння власної праці, що спричиняє низку змін в афективній і когнітивній сферах людини (Блинова, 2010: 145–156).

Детальний аналіз проявів етнічної міграційної готовності сучасних молодих людей як важливої психологічної якості, що передбачає активно спрямовані настановлення та діяльність на добровільну зміну свого місця проживання й роботи в межах «чужої» етногрупи, здійснено в дослідженні Ю. Фоміної. Дослідниці завдяки спеціально підбраному пакету психодіагностичних методик удалось експериментально встановити основні показники етнічної міграційної готовності в російській й африканській молоді. Завдяки кількісній обробці та якісній інтерпретації отриманих результатів удалось встановити, що етнічна міграційна готовність притаманна як російській молоді, так і молодим людям представникам африканських народів, однак із чітко вираженою відмінністю в останніх. Констатовано, що в африканській молоді міграційна готовність і налаштованість значно вираженіша й сильніша, що свідчить про істотно вищу депривацію потреби в особистісній самореалізації. Дослідниця відзначає, що російській молоді притаманні стійкість, життєздатність, готовність іти на жертви, низь-

ка соціальна й етнічна толерантність, а представникам африканських народів характерні доброзичливість, відкритість, ширість. Водночас встановлено, що африканській молоді властиві самовпевненість, емоційна нестійкість, підвищена конфліктність, хвороблива реакція на низьку оцінку особистісних характеристик, невпинне бажання самоствердитися, піднятися в очах оточення. Водночас зазначено, що міграційні наміри сучасної молоді супроводжуються розбалансованістю афективної сфери, а типовими проявами є тривожність, фрустрованість та невизначена амбівалентність (Фоміна, 2018: 195–210).

Уважається, що термін «фрустрація» в його безпосередньому науково-психологічному трактуванні застосовано З. Фройдом і розглянуто як такий, що прямо пов'язаний із феноменом агресії (Фрейд, 2003: 390).

Із погляду біхевіористських теорій, функціональна семантика фрустрації зводиться до констатування певної зміни або помітного загальмування очікуваної реакції, тобто розглядається як значуща перепона діяльності. Ключові біхевіористські підходи до феномену фрустрації можна умовно згрупувати за такими трьома концептуальними вимірами: 1) теорія «фрустрації – агресії» (Дж. Доллард, Д. Дуб, О. Мауер, Н. Міллер, Д. Сірс); 2) теорія «фрустраційної регресії» (К. Багнер, К. Левін, Т. Дембо та ін.); 3) теорія «фрустраційної фіксації» (Н. Майер) (Фоміна, 2018: 195–210; Шмарова, 2018: 176–181).

На думку С. Розенцвейга, засновника евристичної теорії фрустрації, вона є здатністю (або неспроможністю) людського організму адаптуватися до умов мікро- й макросоціуму, тому основна сутність полягає в тому, що це своєрідний спосіб поведінки людини, який обмежується біологічними рамками. Визначальними концептами та специфічними характеристиками цієї теорії є: 1) диференціація типів фрустрації (первинна й вторинна); 2) класифікація (таксономізація) реакцій людини на фрустраційну ситуацію (за напрямками та типами); 3) вичленування трьох рівнів психозахисту організму людини в ситуації фрустрації (імунологічний, автономний, кортикальний); 4) запровадження й обґрунтування термінологічної суті фрустраційної толерантності як особистісної стійкості до фрустраторів і фрустраційних ситуацій (Rosenzweig, 1941: 347–349). Зазначимо, що такий підхід має на увазі високу ймовірність взаємопроникнення всіх рівнів між собою, наприклад на рівні «ланцюгового» поєднання таких особистісних психологічних станів, як страх, занепокоєння страждання тощо.

Як відомо, ця теорія слугувала підґрунтям для розробки й оформлення методики діагностики фрустраційних реакцій «PF-Stady», якою активно послуговуються в психодіагностичній практиці впродовж тривалого часу як зразком валідного та достовірного інструментарію. Крізь призму логотерапевтичного підходу (за В. Франклом) розглядається базове поняття «екзистенційної фрустрації» як певної альтернативи щодо поглядів, згідно з якими фрустрованими можуть бути лише біологічні потяги людини (Франкл, 1990: 366). А. Плотічер відзначав, що фрустрація є тим складним станом, який притаманний, насамперед, організмові, а не лише особистості в соціальних вимірах. На думку вченого, фрустрація має помежову природу та здебільшого сусідує не так з ознаками й параметрами норми, як із патологією й девіацією, адже стимулює прояв різноманітних афективно-мотиваційних дисфункцій і розладів. Визначальними ознаками фрустрації називаються такі суміжні й похідні психостани: а) найрізноманітніші депресивні прояви, зокрема розлади віри та втрата надії на хороший і успішний перебіг справ у майбутньому, песимістичне ставлення до світу, пасивне й недовірливе очікування гіршого, а не кращого; б) фобічні й тривожні прояви, що відображаються в численних і частих страхах (наприклад коли реально загрозовий об'єкт відсутній, а людина переживає страх і песимізм), які дуже близькі до розпачу та зневіри й розглядаються як неможиві для вирішення через свою нездоланність і складність; в) підвищена лабільність базових емоцій, котрій притаманні різкі перепади між основним типом реагування на життєві ситуації та виклики, унаслідок чого здійснюється флюктуативне й мінливе змінювання між незадоволенням і задоволенням; г) зрідка можливі «дисфонічні стани» як комплекс негативних емоцій різної модальності та спектра, насамперед туги, злості, страху, агресії тощо; г) так звані «абулійні й парабулійні стани», що є типовими в складних випадках різноманітних психопатій і на рівні внутрішніх конфліктів («дуже хочу, однак не можу й не зможу»). Зазначається, що цілком можливі суїцидальні наміри або й наслідки; д) зниження та перепадів креативності, що не завжди є критичними, проте можуть слугувати причиною появи зневіри у власний потенціал, у самого себе; е) настриливе й нав'язливе слідування загальноприйнятим нормам, вираженням чого можуть бути надмірні педантизм і перфекціонізм, щемне та болісне переживання особистісної неспроможності досягнути такої бажаної мети (Плотічер, 1969: 137–141).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Відзначимо, що в сучасній психологічній науці використовується значна кількість інтерпретаційних підходів до терміна «фрустрація», проте найбільший наголос зроблено на тому, що це один із типових та важливих психічних станів людини, який водночас є й дуже особливим і проявляється передусім як гнітюча тривога, неспокій, відчай і приреченість. Базовим чинником виникнення цього психостану є наявність загрозованої та невирішеної ситуації, що оцінюється людиною як важка, складна, іноді навіть нездоланна перешкода, яку майже неможливо вирішити й нейтралізувати. Фрустрація зумовлює відчуття невпевненості, боязкості та створює високий і щільний фон різномодального особистісного переживання внаслідок неспроможності уникнути її впродовж реалізації якоїсь важливої діяльності. Типовим афективно-фрустраційним тлом постають немотивована тривога, невпинне роздратування, незрозуміле обурення, постійне відчуття своєї провини, а також низка інших негативних психостанів, котрі виснажують людину. Як відомо, Г. Сельє маркував фрустрацію як перманентний стрес унаслідок нездійсненості надій.

На нашу думку, фрустрація/фрустрованість потенційного мігранта може трактуватися як певна особистісна якість, зумовлена як актуалгенезом, так і минулим життєвим досвідом, набутим завдяки соціальній, фаховій, комунікативній та іншій діяльності. Тому фрустрованість – це, насамперед, схильність особистості до фрустрації, тобто сензитивність до впливу тривоги, невизначеності, стурбованості, пригніченості, песимізму або й відчаю, що виникають і прогресують завдяки тиску справжніх або уявлених невдач та перешкод, зумовлених міграційними намірами. Важливою ознакою фрустрованості виступає переживання людиною перманентної неспроможності досягнути омріяної мети. Причиною фрустрованості потенційного мігранта може бути цілий конгломерат детермінант, а однією з найважливіших, вочевидь, є прогнозовані труднощі пристосування до нових обставин і реалій чужого мікро- й макродовкілля, зокрема з урахуванням факторів ксенофобії, мігрантофобії, сегрегації тощо.

У структурі міграційної готовності можна виокремити такі основні компоненти, як когнітивно-інформаційний (формування бази знань про можливості та специфіку життє- й працевлаштування за кордоном), афективно-оцінний (здебільшого психоемоційне оцінювання негативів життєдіяльності у своїй країні та позитивне (іноді ідеалізовано перебільшене) уявлення про життя й працю за кордоном), ді-

яльнісно-поведінковий (налаштування себе та інших на безпосередні дії, спрямовані на пошук життя та роботи за кордоном, і реальні вчинки, зосереджені на підготовку до виїзду в зарубіжжя).

У тематичному ракурсі дослідження фрустрацію ми розглядаємо як один із найтипівіших психостанів людини з міграційними намірами, що проявляється в переживаннях та особливостях її поведінки, зумовлених реальними або уявними перепонами, які видаються надмірно складними, тяжкими й нездоланими та перешкоджають досягненню очікуваної й жаданої мети.

Оскільки мігрант майже в кожному соціумі трактується як людина, котра відрізняється від титульного населення ментальними, соціальними, культурними та іншими ознаками, то, на нашу думку, його типовим психостаном є тривожне очікування ситуації прийому, вступу в нове соціодовкілля, ініціації в нові та незавідані реалії. Безперечно, розуміння потенційних мігрантів того, що мігрантофобія є не стільки теорією, скільки повсякденною практикою в приймаючому соціумі, налаштовує їх на тривожно-фрустраційне очікування та супроводжується численними вигоральними симптомами. Також у більшості потенційних мігрантів на підставі аналізу інформації в ЗМІ й завдяки розповідям мігрантів із досвідом, вочевидь, складаються не менш реалістичні уявлення про ті непоцінювані ролі та статуси, які вони відіграватимуть у нових соціально-економічних і культурно-духовних умовах. Звичайно, що це породжує насамперед фрустрованість та може істотно блокувати вектори як міграційної налаштованості, так і всі інші види життєдіяльності. Я. Гошовський вважає, що фрустрованість потенційного мігранта свідчить про тиск економічної депривації на його підвищену чутливість до травмогенних чинників та недостатню сформованість фрустраційної толерантності як спроможності дати відсіч проблемам, які насуваються, а також вироблення навичок для рішучих кроків, зокрема психозахисту й копінг-поведінки, для істотного «інструментарію» опірності несприятливим чинникам (Гошовський, 2008: 480). Помітне зняття гостроти та частоти особистісного реагування на фрустрацію може відбутися завдяки зниженню чутливості до їхньої травмивної дії.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Фрустрованість людей із міграційними намірами є свідченням переживання певної кризи та навіть травми, насамперед через острах перед життєвими випробуваннями й невдачами, які можливі в антиципованому майбутньому, та через фактор невідомості й невпевненості в ньому. Натомість фрустраційна толерантність засвідчує достатній рівень і

міру готовності до реагування на несприятливі умови в конкретній передміграційній ситуації.

Зазвичай дуже частими психоемоційними реакціями як наслідками надмірної фрустрованості в потенційних мігрантів є тривога, депресивність, переживання, апатійність, роздратування, гнівливість, занепокоєння та ін. амортизаційні модальності афективного супроводу поведінки. Фрустрація як гнітюче переживання невідомості перед майбутнім породжує підвищений стан нервово-психічної напруги й зумовлює домінування негативних емоцій, які розбалансовують і міграційну готовність, і загальну життєдіяльність. Зауважимо, що найчастіше негативний вплив фрустрації складніше переживають потенційні мігранти з підвищеною нервово-психічною збудливістю та імпульсивністю, розбалансованою й несформованою Я-концепцією, неадекватною самооцінкою, що проявляється в надмірній тривожності, депресивності та песимістичності. Унаслідок цього їм притаманні відсутність оптимістичного світобачення й урівноважувальних реакцій, ускладнений і недостатній рівень домагань, поведінкові елементи завченої безпорадності та неготовності до ускладнень і труднощів, які спричиняють нові міграційні виклики. Потенційні мігранти з підвищеною вразливістю до фрустрації потребують психологічного супроводу, зокрема надання полівекторної фахової допомоги для зниження несприятливого тиску депресивно-невротичних реакцій на ймовірні невдачі. Тому особлива роль повинна бути відведена тренуванню фрустраційної толерантності для спроможності опору фрустраційним і тривожним психостанам.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробці медіально-рефлексійних тренінгових технологій, що дадуть змогу гармонізувати й оптимізувати афективні складники психосвіту людей, які внаслідок соціально-економічної депривації мають підвищені міграційні наміри та переживають тривогу й фрустрованість.

Література

1. Блинова, О. Є. (2010). Психологічні основи вивчення міграційної готовності. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, Вип. 15, Ч. 2, 145–156.
2. Гошовський, Я. (2008). *Ресоціалізація депривованої особистості*: [монографія]. Дрогобич: Коло, 480 с.
3. Плотицер, А. И. (1969). Некоторые соображения по вопросу фрустрации. *Вопросы психологии*, № 2, 137–141.
4. Фомина, Ю. И. (2018). Особенности проявлений этнической миграционной готовности у современной молодежи. *Вестник Московского государственного областного университета: электрон. журн.*, № 3, 195–210.

5. Франкл, В. (1990). *Человек в поисках смысла*: [пер. с англ. и нем. Д. А. Леонтьева, М. П. Папуша, Е. В. Эйдмана]. Москва: Прогресс, 366 с.

6. Фрейд, З. (2003). *Психология бессознательного*. Санкт-Петербург: Питер, 390 с.

7. Шевченко О. М. (2015). Факторы роста мигрантофобии в современном мире. *Смальта*, № 1, 55–59.

8. Шмарова, Н. (2018). Роль економічної депривації та фрустрації в соціогенезі потенційних мігрантів. *Психогенеза особистості: норма і девіація: зб. наук. ст.; [голов. ред. Я. Гошовський]*. Луцьк: Вежа-Друк, 176–181.

9. Шульга, Н. А. (2002). *Великое переселения народов: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты*. Киев: [б. и.], 256 с.

10. Rosenzweig, S. (1941). Need-persistent and ego-defensive reactions to frustration as demonstrated by an experiment on repression. *Psychological Review*, Vol. 48, № 4, 347–349.

References

1. Blynova, O. Ye. (2010). Psykholohichni osnovy vyvchennia mihratsiinoi hotovnosti. *Zbirnyk naukovykh prats: filozofii, sotsiologii, psykholohii*. Ivano-Frankivsk: Vyd-vo Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka, Vyp. 15, Ch. 2, 145–156 [in Ukrainian].

2. Hoshovskyi, Ya. (2008). *Resotsializatsiia depriyovanoi osobystosti: [monohrafiia]*. Drohobych: Kolo, 480 p. [in Ukrainian].

3. Ploticher, A. I. (1969). Nekotoryie soobrajeniya po voprosu frustratsii. *Voprosyi psihologii*, № 2, 137–141 [in Russian].

4. Fomina, Yu. I. (2018). Osobennosti proyavleniy etnicheskoy migratsionnoy gotovnosti u sovremennoy molodeji. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta (elektronnyiy jurnal)*, № 3, 195–210 [in Russian].

5. Frankl, V. (1990) *Chelovek v poiskah smysla [per. s angl. i nem. D. A. Leon-teva, M. P. Papusha, E. V. Eydmana]*. Moskva: Progress, 366 p. [in Russian].

6. Freyd, Z. (2003). *Psihologiya bessoznatelnogo*. Sankt-Peterburg: Piter, 390 p. [in Russian].

7. Shevchenko, O. M. (2015). Faktoryi rosta mihgrantofobii v sovremennom mire. *Smalta*, № 1, 55–59 [in Russian].

8. Shmarova, N. (2018). Rol ekonomichnoi depriyvatsii ta frustratsii v sotsiogenezi potentsiinykh mihrantiv. *Psikhoheneza osobystosti: norma i deviatsiia: zb. nauk. statei; [hol. red. Ya. Hoshovskyi]*. Lutsk: Vezha-Druk, 176–181 [in Ukrainian].

9. Shulga, N. A. (2002). *Velikoe pereselennya narodov: repatrianty, bejentsyi, trudove migranty*. Kiev: [b. i.], 256 p. [in Ukrainian].

10. Rosenzweig, S. (1941). Need-persistent and ego-defensive reactions to frustration as demonstrated by an experiment on repression. *Psychological Review*, Vol. 48, № 4, 347–349 [in English].

Received: 01.11.2019

Accepted: 13.11.2019